

ΜΙΑ ΥΠΟΘΕΣΗ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Νικόλαος Χρ. Σταμπολίδης

Όταν το φθινόπωρο του 1987 αποκαλύπταμε το λίθινο ταφικό μνημείο Α1/Κ1, στη νεκρόπολη της Ορθής Πέτρας, στην αρχαία Ελεύθερα¹, δεν είχαμε φανταστεί πως ελάχιστα εκατοστά βαθύτερα από την ευθυντηρία του μας περίμενε μια από τις αναπάντεχες εκείνες ανακαλύψεις που συμβάλλουν, σε μεγάλο βαθμό, στη λύση προβλημάτων της αρχαιολογικής επιστήμης και οδηγούν στην πληρέστερη κατανόηση μιας όχι πολύ γνωστής περιόδου, όπως αυτή των γεωμετρικών χρόνων στην Κρήτη.

Ήταν το θέρους του 1992 -ένα χρόνο μετά την ολοκλήρωση της έρευνας της πυράς του πολεμιστή με το δειροτομηθέντα νεκρό - που αποφασίστηκε η απομάκρυνση του μεγάλου, σύγχρονου αναλημματικού τοίχου, που χώριζε το δεύτερο από το τρίτο άνδηρο του ελαιώνα Φουντουλάκη, στο εσωτερικό, ανατολικό μέτωπο του οποίου ακουμπούσε κυριολεκτικά το μνημείο Α1/Κ1. Και η απόφαση αυτή υπαγορευόταν από μια περίεργη διαίσθηση που ξεκινούσε από την επιθυμία μας να δημιουργήσουμε πια τις προϋποθέσεις, ώστε ο χώρος της νεκρόπολης να γίνει κάποτε ένα υπαίθριο Μουσείο.

Έτσι, οδηγηθήκαμε στην ανακάλυψη ενός σχεδόν τετράγωνου θαλαμοειδούς τάφου, λαξευμένου στο μαργαίκο ασβεστολιθικό πέτρωμα της δυτικής κλιτύς του λόφου του Πρινέ. Ανασκάπτοντάς τον στην διάρκεια των δύο τελευταίων ετών (1994-95) διαπιστώσαμε, τύχη αγαθή, πως ήταν ασύλητος, αν και η οροφή του είχε καταπέσει δημιουργώντας ζημιές στα αντικείμενα που βρίσκονταν εντός του. Από μια γρήγορη ματιά στο σύνολο του περιεχομένου του τάφου καταλήγει κανείς σχεδόν με βεβαιότητα στο συμπέρασμα πως οι πρώτες αποθέσεις τεφροδόχων αγγείων πρέπει να ξεκίνησαν στα τέλη της Ύστερης Πρωτογεωμετρικής Α περιόδου (γύρω στα 870/50 π.Χ.) και η θύρα του τάφου έκλεισε κάποια χρονική στιγμή στο ξεκίνημα του 7ου αι. π.Χ.

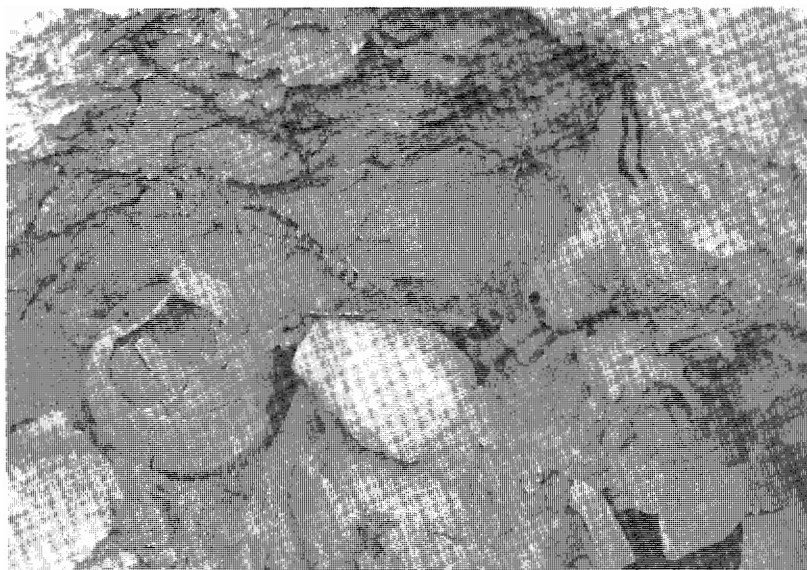
Έχοντας κατασκευάσει έναν κινητό κάρναβο με σταθερά άκρα, διηρημένο σε δεκάδες τετράγωνα, πλευράς 0,10 μ., και χρησιμοποιώντας βαρύνδια, καταγράψαμε τις ακριβείς θέσεις εύρεσης του κάθε τεφροδόχου αγγείου και των συννευρημάτων του, τις μεταξύ τους σχέσεις, τα ύψη, τα βάθη και την κλίση τους. Εκατοντάδες μαυρόασπρες φωτογραφίες, στιγμιαίες φωτο-

¹ Για τη νεκρόπολη και την τοπογραφία της, την πυρά του δειροτομηθέντος, το ταφικό μνημείο Α1/Κ1 και τα σχετικά βλ. εντελώς πρόσφατα Νικ. Χρ. Σταμπολίδης, Αντίποινα (1996) 19 κ.εξ., 145 κ.εξ. με πλούσια βιβλιογραφία, εικόνες και σχέδια.

γραφίες (Polaroid) και έγχρωμες διαφάνειες καθώς και δεκάδες εξαντλητικά λεπτομερειακές σχεδιαστικές αποτυπώσεις και μετρήσεις, καθιστούν δυνατή οποιαδήποτε στιγμή την ανασύνθεση της διαδοχικής σειράς τοποθέτησης (ή/και μεταβολής δηλ. μετακίνησης ή μετατόπισης) των αγγείων μέσα στον τάφο στη διάρκεια των διακοσίων περίπου ετών χρησιμοποίησής του με ελάχιστα περιθώρια σφάλματος.

Ανάμεσα στα εκατοντάδες τεφροδόχα αγγεία και τα κτερίσματα που βρισκόνταν μέσα ή έξω από τις κάλπες, θα σταθούμε σ' αυτήν εδώ τη σύντομη παρουσίαση σε μια τριάδα: τον πίθο-κάλπη αριθμ. 143, στο χάλκινο αντικείμενο 143α που φαίνεται ότι την κάλυπτε καθώς και το ληκύθιο αριθμ. 178 (εικ. 1 και 2).

66

Εικ. 1. Ο τάφος A1/K1 κατά τη διάρκεια της ανασκαφής (1995). Στο μέσον κάτω η πήλινη τεφροδόχος κάλπη αρ. 143, πάνω στον ώμο της ο λίθος και πίσω και ελαφρά πάνω του το χάλκινο αντικείμενο. Δεξιά, το αναποδογυρισμένο ληκύθιο.

Όπως διακρίνεται από τις εικόνες, ο λίθος πάνω στον ώμο της κάλπης θα πρέπει είτε να έφρασε το στόμιό της και πάνω από αυτόν να είχε τοποθετηθεί το χάλκινο αντικείμενο είτε, πιθανόν, να έπεσε στο σημείο εκείνο προκαλώντας και τις ρηγματώσεις στο πήλινο αγγείο μετατοπίζοντας ελαφρά και προκαλώντας το λύγισμα του αντικειμένου στο άκρο του. Ακόμα, όμως, και αν ισχύει η πρώτη εκδοχή -που ενισχύεται από άλλα παραδείγματα λίθων που φράσσουν το στόμιο τεφροδόχων μέσα στον ίδιο τον τάφο- η πώση της οροφής του τάφου θα πρέπει να προκάλεσε τόσο τις ελαφρές μετατοπίσεις του λίθου και του χάλκινου αντικειμένου όσο και τις ζημιές στην κάλπη και στο αντικείμενο. Για να διαπιστωθεί η σχέση του χάλκινου αντικειμένου με την κάλπη, απομακρύναμε το λίθο και το σπασμένο τμήμα του χάλκινου αντικειμένου αμέσως πίσω και λοξά πάνω από την πέτρα. Φάνηκε έτσι

Εικ. 2. Τάφος A1/K1. Λεπτομέρεια της εικ. 1, μετά την απομάκρυνση του λίθου και τμήματος του χάλκινου αντικειμένου.

καθαρά (εικ. 2) ότι το χάλκινο αντικείμενο κάλυπτε αρχικά την κάλπη αριθμ. 143, ακουμπώντας στα χείλη της και μόνο η πτώση (;) του λίθου ή τα τμήματα της στέγης του τάφου προκάλεσαν την ελαφριά μετατόπισή του αντικειμένου.

Η μετατόπιση αυτή φαίνεται να δημιουργήσε και το μικρό κενό στο οποίο εισχώρησε κατ' ολίγον το χεῖλος του αναποδογυρισμένου ληκυθίου, του οποίου η θέση γίνεται σαφής από το σώμα και τη βάση του. Το ληκυθίο δηλαδή βρισκόταν αρχικά στο αμέσως επάνω από το χάλκινο αντικείμενο επίπεδο. Ότι δεν πρόκειται για ληκυθίο που έχει άμεση σχέση με την κάλπη αρ. 143 - δηλαδή να αδειάζει το περιεχόμενό του εντός της - νομίζω ότι γίνεται σαφές εάν πω: 1) ότι δε θα μπορούσε να σταθεί μ' αυτόν τον τρόπο στη θέση όπου το αποκαλύψαμε παρά μόνον ύστερα από τις συνθήκες που δημιουργήθηκαν στον τάφο μετά την πώση της στέγης που είχε ως αποτέλεσμα τη μερική θραύση, την πώση ή τη μετατόπιση ορισμένων αντικειμένων και 2) ότι χωρούσε με άνεση μέσα στην κάλπη, αφού η τελευταία περιείχε καμμένα οστά και ορισμένα κτερίσματα που δεν κάλυπταν παρά το ήμισυ περίπου του εσωτερικού της. Η χρονολόγηση του ληκυθίου στα ΜΓ ΙΙ χρόνια και η θέση του, δίδουν το όριο *antequem* για την κάλπη αριθμ. 143 και το χάλκινο αντικείμενο αρ. 143α στην περίπτωση που αυτά δεν είχαν μετακινηθεί για οποιοδήποτε λόγο μέσα στον τάφο ή δεν είχαν γλιστρήσει σ' αυτή τη θέση. Η δεύτερη διαζευκτική λύση πάντως μοιάζει απίθανη για την κάλπη λόγω του μεγέθους, του βάρους και της θέσης της σε σχέση μάλιστα με τα διπλανά της αγγεία. Παρ'όλο που πρόκειται για ένα μεγάλο αγγείο με χοντρόκοκκο πηλό, τόσο το σχήμα του, όσο και η μόλις διακρινόμενη διακόσμησή του, στο ύψος της κοιλιάς προς τον ώμο (ομόκεντροι κύκλοι που εναλλάσσονται με διαγραμμισμένα τρίγωνα) οδηγούν αβίαστα σε μια χρονολόγησή του στα Πρωτογεωμετρικά Β ή έστω στα πρώιμα γεωμετρικά χρόνια και πάντως πριν από τα τέλη του 9ου αι. π.Χ. Κατά συνέπεια, το χάλκινο αντικείμενο που την κάλυπτε -αν πρόκειται για μια σύγχρονη τοποθέτηση- θα πρέπει να χρονολογηθεί στα ίδια χρόνια. Ακόμα όμως κι αν τοποθετήθηκε αργότερα εκεί -πράγμα που δεν αποκλείεται ολότελα- το χάλκινο αντικείμενο θα πρέπει να έχει ως *terminus antequem* τη χρονολόγηση του ληκυθίου.

Πέρα, όμως, από τη χρονολόγησή του το χάλκινο αντικείμενο της Ελευθέρας είναι σημαντικό για τα στοιχεία που παρέχει σχετικά με την ερμηνεία του. Το κυκλικό σχήμα του, το κυρτό σώμα του -στο κέντρο του οποίου εξέχει μια θανμάσια λεοντοκεφαλή- και οι παραστάσεις που αποδίδονται σε πρόσωπο ανάγλυφο (γυμνή θεότητα ανάμεσα σε λιοντάρια και σφίγγες στο τόντο, λιοντάρια και ταύροι στην εξωτερική ζωφόρο), δεν αφήνουν αμφιβολία ότι πρόκειται για αντικείμενο παρόμοιο με αυτά που σε μικρότερα ή μεγαλύτερα τμήματα βρέθηκαν και στη σπηλιάρα του Δία στον Ψηλορείτη, ήδη από το 1884 και τα οποία έχουν καταγραφεί στην αρχαιολογική βιβλιογραφία ως "χάλκινες ασπίδες, τύπου Ιδαίου Άντρου"².

Ωστόσο, οι συνθήκες εύρεσης του αντικειμένου, η πολύ καλή διατήρησή του και άλλες παρατηρήσεις δεν συνηγορούν υπέρ της ερμηνείας που έχει δοθεί έως σήμερα στα αντικείμενα αυτά ή, καλύτερα, σε όλα όσα παρουσιάζουν μεγάλες ομοιότητες με το δικό μας.

Το μικρό μέγεθος της διαμέτρου του χάλκινου αντικειμένου -0,38 μ. αν μετρήθηκε απολύτως ορθά στην κατάσταση που βρέθηκε -δεν αφήνει καμιά αμφιβολία ότι δε θα μπορούσε να είναι ασπίδα, τουλάχιστον πραγματική. Θα μπορούσε, βέβαια να υποθέσει κανείς ότι πρόκειται για ένα ομοίωμα ασπίδας- ανάλογα όπως συμβαίνει σε έργα αναθηματικά. Ωστόσο, μέσα στον τάφο Α1/Κ1, τόσο εντός όσο και εκτός των τεφοδόχων, όλα τα όπλα και τα εργαλεία - όπλα (ξίφη, εγχειρίδια, αιχμές δοράτων και ακοντίων, μαχαίρια και πελέ-

² Βλ. τελευταία Ι. Σακελλαράκης, Εκατό χρόνια έρευνας στο Ιδαίο Άντρο, ΑΕ 1987, 239 κ. εξ. και κυρίως 243 κ.εξ. και 253, με σχετική βιβλιογραφία.

κεις) είναι πραγματικά, χρηστικά αντικείμενα. Εξάλλου, με την απομάκρυνση του λίθου και του αποτιμήματος του χάλκινου αντικειμένου (εικ. 2), φάνηκε πως η εσωτερική πλευρά του ήταν πολύ καλά διατηρημένη και καθαρή ώστε με βεβαιότητα να μπορεί κανείς να πει ότι η εσωτερική αυτή επιφάνεια δεν είχε δεχτεί ποτέ κάποια οργανική ύλη (ύφασμα, δέρμα, ξύλο ή κάτι παρόμοιο). Ούτε πάλι στο εσωτερικό της κάλπης αριθμ. 143 παρατηρήθηκαν ίχνη από παρόμοιες ύλες, που ως καταπεπτωκότα στοιχεία θα είχαν παρεισφρύσει μέσα στα καμένα οστά και τα κτερίσματα. Παρ' όλο που το αντικείμενο δεν έχει καθαριστεί και συντηρηθεί, η προσεκτική παρατήρηση σε όλα τα σημεία του, εσωτερικώς και εξωτερικώς, δεν οδήγησε στην ανεύρεση λαβών ή έστω οπών ή καρφιών που θα μπορούσαν να συνδέονται με αυτές. Οι ελάχιστες, πολύ μικρές και διάσπαρτες οπές στην εξωτερική ταινία του αντικειμένου δε φαίνεται επίσης να συνδέονται με την προσαρμογή κάποιας από τις παραπάνω ύλες στο εσωτερικό του αντικειμένου. Το ίδιο συμβαίνει με το ζεύγος των μεγαλύτερων οπών στην εξωτερική ταινία, στην ίδια περίπου ευθεία με τη γυμνή θεά. Επομένως, δε φαίνεται να πρόκειται για ομοίωμα ασπίδας, εκτός και αν είχαν παραλειφθεί βασικά χαρακτηριστικά της, όπως η πλατεία -ευθεία και όχι γωνιασμένη, όπως συμβαίνει εδώ- άντυγα, η λαβή και η αντισταβή.

69

Παρ' όλο που μια μέτρηση της διαμέτρου του στομίου της πήλινης τεφροδόχου αριθμ. 143, στην κατάσταση που βρίσκεται σήμερα το αγγείο δεν είναι απόλυτα ακριβής, αυτή δε φαίνεται να συμπίπτει με τη διάμετρο του χάλκινου αντικειμένου. Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με την ανομοιότητα των υλικών τους (πηλός και χαλκός) φανερώνει ότι η τοποθέτηση του χάλκινου αντικειμένου ως πώματος πάνω στην πήλινη τεφροδόχο έγινε σε δεύτερη χρήση. Τοποθετήθηκε δε στη θέση όπου βρέθηκε για να εξυπηρετήσει ένα συγκεκριμένο σκοπό: να καλύψει, να προστατέψει δηλαδή, τα υπολείμματα ενός αποτεφρωμένου νεκρού και τα κτερίσματά του. Ωστόσο, η ιδέα της δεύτερης χρήσης θα πρέπει να ξεκίνησε από την αρχική χρήση του αντικειμένου.

Όλες οι παραπάνω παρατηρήσεις με οδηγούν στη διατύπωση της άποψης ότι το συγκεκριμένο χάλκινο αντικείμενο και τουλάχιστον αρκετά από τα όμοιά του, που έως σήμερα έχουν ερμηνευθεί και καταχωρηθεί στη βιβλιογραφία ως χάλκινες ασπίδες³ θα πρέπει να θεωρηθούν ως πώματα-καπάκια, μεγάλων-κινητών ως επί το πλείστον - χάλκινων λεβήτων, αρκετοί από τους οποίους άλλωστε έχουν βρεθεί μέσα στον τάφο Α1/Κ1 και φαίνεται ότι είχαν σχέση με κάποιες τελετουργίες. Αλλά το θέμα χρήζει λεπτομερέστερης μελέτης, την οποία προαγγέλω, ευθύς μετά την συντήρηση και αποκατάσταση του αντικειμένου στην αρχική του μορφή.

³ Ως "η πρώτη ακέραη χάλκινη ασπίδα" έχει θεωρηθεί από τον Γ. Σακελλαράκη, (ό.π., 253) το αντικείμενο του οποίου σχέδιο παρουσιάζεται στο Έργον 1984, 108 εικ. 146. Μολονότι δεν είχα την τύχη να δω το συγκεκριμένο αντικείμενο από κοντά, μια σειρά παρατηρήσεων με οδηγεί στο συμπέρασμα ότι πρόκειται για φιάλη, λεκάνη ή κάτι άλλο. Το γεγονός δε ότι το αντικείμενο αυτό, κατά τον συγγραφέα του άρθρου, γλίστησε στο εσωτερικό της σπηλιάς απ' έξω "όπου ήταν κρεμασμένη σ' ένα δέντρο", όπως μας πληροφορεί ο Θεόφραστος", νομίζω ότι οφείλεται σε παρερμηνεία, εκ μέρους του, του αρχαίου κειμένου.